

ПОСЕРЕДНИЦТВО У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ КРИЗИ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

У статті розглядається роль посередництва в умовах кризи публічної сфери в сучасних суспільствах. На соціальному рівні аналізу є підстави розглядати посередництво як механізм долаття соціальних розломів та меж між “інституційними секторами” соціуму. Концепт публічної сфери дає змогу поглибити таку інтерпретацію. Завдяки посередництву здійснюється взаємозв’язок між публічною сферою та політичною й економічною сферами.

Keywords: *mediation, public sphere, public sociology.*

Ключові слова: *посередництво, публічна сфера, публічна соціологія.*

Ключевые слова: *посредничество, публичная сфера, публичная социология.*

Однією із універсальних особливостей сучасних соціумів вважається тенденція до зростання рівня соціальної інтеграції та інтенсифікації соціальних взаємодій. Докази на користь такої інтерпретації численні: дедалі насиченішим стає інформаційний простір та вдосконалюються комунікаційні технології, розробляються програми подолання маргіналізації та соціальної ексклюзії окремих соціальних груп, інтенсифікується міжнародна співпраця, а межі національних держав перестають бути бар’єром для економічних, культурних та соціально-політичних зв’язків. Поряд із цим кризовий стан традиційних соціальних спільнот поглиблюється інтенсивними процесами соціокультурної гетерогенізації та видозміною старих і появою нових форм соціальних нерівностей і, відповідно,

проблем у їх взаємодіях. Зазначені процеси дають підстави для інтерпретації сучасного соціуму із залученням поняття “соціальне розмежування” (поняття, що визначає предметне ядро соціології як науки (*la distinction* у П. Бурдьє) і пов’язаних із ним понять – “соціальні межі” та у публіцистично загостреній формі – “розлам соціального простору”. Понятійний ряд, продиктований такою логікою, включає поняття посередництва, первинним значенням якого є долання меж, поєднання розмежованих у іншому разі елементів [3, с. 257].

Особливістю власне соціологічного підходу до дослідження посередництва є, на нашу думку, певний рівень генералізації, який дає змогу розглядати посередництво у всій множині його іпостасей і специфічних сфер застосування як єдине явище, вбудоване у соціальну генезу соціуму, тобто вкорінене історично, культурно та соціально. Саме тяжіння до генералізації, – у якому б поряд із мікрорівневими дослідженнями конкретних виявів посередництва та мезорівневими дослідженнями ролі посередництва у окремих сферах соціуму були присутні й макрорівневі узагальнення, концепції та теорії посередництва. Посередницька діяльність є зв’язуючою ланкою у швидкоплинному та часто непередбачуваному світі, що намагається експліціювати та спростувати відмінності між дією та цілком сформованою структурою, налагодити відносини між індивідами як споживачами інформації на мікрорівні та макрорівневим світом соціальних інститутів. Якщо припустити, що посередницька діяльність є характеристикою відносин у суспільстві, то знання механізмів і властивостей цього явища можуть виявитись важливими на різних рівнях, наприклад, на рівні держави, для пошуків шляхів об’єднання суспільства, у різних сферах суспільного життя (політичній, економічній, культурній). Посередництво сприяє розвитку соціальних зв’язків у всіх соціальних інститутах: економічних, політичних, культурних, освітніх, наукових та правових.

Просторова соціологічна метафорика включає такі поняття, як “простір”, “сфера”, “площина”, “вимір”. У кон-

кретному випадку вважаємо за доцільне спиратися на науковий (переважно, філософський та соціологічний) дискурс, у центрі якого перебуває поняття “публічний простір”.

Найбільшою мірою спричинився до популяризації концепту публічного простору німецький науковець Ю.Габермас. У своїй праці “Структурна трансформація публічної сфери” автор окреслив невід’ємні риси сучасного публічного простору [5]. Ю.Габермас є автором теорії раціональної комунікації і, очевидно, у його теоретичних побудовах реальний і бажаний стан соціуму слід розмежовувати¹.

Просторова інтерпретація соціальної реальності, що її знаходимо у Ю.Габермаса, передбачає, що суспільство є системою соціальних сфер (вимірів, арен), у яких формуються та артикулюються значення та у якій комунікація є і основним засобом і метою дії акторів різного рівня.

У силу специфічних історичних обставин під тиском економічних інновацій та потреби у вільному ринку, поширення писемності та появи масових друкованих видань у XVIII ст. виникає порівняно вільна від політичної влади сфера. Як зазначає Ю.Габермас, необхідними умовами конституювання такого типу організації соціального є відповідність системи певним інституційним критеріям. Серед них: наявність у соціальному просторі утворень, що генерують відкриту раціональну соціальну комунікацію (“Агора”, “Гайд-парк”, “Академія”); розмежування сфер приватного, публічного, політичного та економічного; інклюзивність публічної сфери, відсутність дискримінаційних бар’єрів, що ускладнюють певним групам доступ до раціональної комунікації.

Рядоутворююче поняття наукового дискурсу з приводу публічної сфери – “публіка”. Необхідними умовами досту-

¹ Габермас зазначає, що невід’ємною рисою публічного простору є принцип універсальної доступності. Публічна сфера, із якої були б виключені окремі групи, була б не лише неповною – вона перестала б бути публічною сферою взагалі.

пу до публічної сфери є культурна компетентність, яка є прямо пов'язаною з освітнім і майновим рівнем. Поняття “публіка” позначає соціетальне утворення, сукупність акторів різного рівня (не обов'язково лише індивідів) та зв'язків між ними та з іншими соціетальними утвореннями і, щонайважливіше, якість цих зв'язків, окреслимо так: асиметричні (особливо ієрархічні) соціальні зв'язки пом'якшуються дієвими каналами зворотного зв'язку та наявністю структур, що опосередковують ці зв'язки. Каналом зворотного зв'язку є насамперед громадська думка (від англ. – public opinion), що є не сумою індивідуальних “думок”, а агрегованим та посиленням посередницькими структурами імпульсом, що набуває імперативного характеру. До посередницьких структур у цьому випадку належать засоби масової комунікації, політичні партії, громадські організації, органи місцевого самоврядування і навіть неінституціоналізовані соціальні рухи. Вони виступають резонатором соціальних імпульсів, механізмом впливу публіки. Публічна сфера – це частина соціальної реальності, у якій колективно і вільно обговорюють та ідентифікують соціальні проблеми та шляхи їхнього врегулювання: саме тут відбувається оформлення соціальних потреб в інтереси, мобілізація соціальних ресурсів та формування імпульсу, що, поширюючись у політичну та економічну сфери, забезпечує стабільність системи завдяки респонсивності держави та великих корпорацій.

Критика, спрямована на теорію публічного простору Ю.Габермаса, не враховує цього. Розглянемо цю дискусію детальніше, оскільки вона прямо стосується проблеми посередницької діяльності як засобу ревіталізації соціальної тканини соціуму.

Одним із впливових критиків поглядів Ю.Габермаса є Н.Фрейсер (Nancy Fraser), яка з постмодерністською “увагою до напівтонів” наголошує на неоднорідності публіки та її складній внутрішній структурі, що включає, зокрема, центр та маргінес. Ті, хто перебуває у останній позиції, значно менше причетні до формування імпульсу,

що надходить від публічної сфери до держави та корпорацій. За умови організованості ті, хто знаходиться на маргінесі публічної сфери, формують контрпубліку.

Н.Фрейсер висловлює важливу думку: ідеалізація сучасної соціальної організації, у якій публічна сфера є резонатором суспільних настроїв, а держави та корпорації є респонсивними, – хибна. Історичні зміни, що призвели до домінування цієї моделі соціальної організації, є лише зміщенням акцентів з репресивного способу домінації до гегемоністського [4].

Г.Хаузер (Gerard Hauser) наголошує на тому, що системоутворюючим чинником публічної сфери, яка має власну внутрішню структуру, є орієнтація груп інтересів щодо конкретних питань. На його думку, публіка чи, точніше, її підгрупи, формуються активними членами суспільства навколо конкретних тем, що можуть інтерпретуватися як проблеми і бути об'єктом колективної дії [6].

Поряд із описаною моделлю динамічної стабільності соціальної системи, у якій пом'якшуються соціальні та політичні суперечності через активність публіки та респонсивність влади (тобто організована здатність системи сприймати вплив і оптимально відповідати на нього), невід'ємним елементом сучасного наукового дискурсу є, по-перше, тема внутрішніх суперечностей публічної сфери та, по-друге, тема згортання публічної сфери та загроз її існуванню.

Як зазначає американський дослідник Д.Холмс (D.Holmes), у сучасних соціальних відносинах дедалі менше залишається безпосередньої взаємодії. Такі форми соціальних комунікацій, як "Агора", зібрання членів релігійних громад, сусідські спільноти та інші форми живої соціальності занепадають. Відповідальними за такий занепад серед інших винуватців є технічні засоби та соціальні технології, що опосередковують взаємодію [8]. Подібної тематики торкається один із найбільш впливових авторів сучасної соціолого-політологічної компаративістики, Р.Патнам, у дослідженні занепаду соціального капіталу

США: на його думку, саме поширення медіа (наприклад, телебачення) та індивідуалізація проведення вільного часу спричиняє кризу спільнот, що генерують соціальну солідарність та відтворюють соціальний порядок. У філософському дискурсі цієї ж теми торкається представник постмодернізму Ж.Бодріяр: у центрі уваги автора – викривлення соціальної реальності, її дублювання та спотворення засобами масової комунікації, що продукують несправжню, альтернативну реальність, конструюють симулякри.

Процеси згорання публічної сфери пов'язані із “вторгненням мас”, які, не володіючи культурною компетентністю, руйнують процес раціональної комунікації. Водночас можна говорити як про диктатуру мас, так і про їхню слабкість. Так, маси виступають слабкою ланкою публічної сфери, адже через низьку культурну компетентність не опираються спробам маніпулятивного впливу.

Відповіддю на загрози згорання публічної сфери є створення інституційних структур, що сприяють публічним дискусіям і “каналізують” їх у конструктивне русло.

Габермас розрізняє “сильну” (інституціональну) та “слабку” (неформальну) публіки. Перша – організована, формальна, наділена правом прийняття і втілення рішень. Друга – неорганізована, неформальна, неструктурована, “аморфна”, слабка і позбавлена структурного “кістяка”. Звідси й основні риси слабкої публіки – відкритість, спонтанність, плюралістичність. Публічна сфера є рухомою, плинною, динамічною, головно, завдяки рухомості публіки, що реорганізовується з приводу конкретних питань. Течії публічної комунікації організовуються структурами-посередниками (передусім медіа).

Габермас виділяє три основних типи учасників публічної сфери. Учасники першого типу приходять у неї “ззовні” (зі сфери політичного та економічного) і мають на меті мобілізацію соціальної підтримки. У цьому випадку публічна сфера інструментально використовується членами партій, політиками, урядовцями, представниками кор-

порацій. Учасники другого типу поповнюють публічну сферу “зсередини” та обстоюють ті чи інші групові інтереси (чи, точніше, своє уявлення про них), інституційні реформи, колективні ідентичності. Третій тип – журналісти, діячі мас-медіа, які контролюють відбір тем, текстів і авторів, що циркулюють у публічній сфері. Очевидно, в останньому випадку коло названих Ю.Габермасом акторів можна було б розширити: до них мали б увійти індивідуальні, організаційні та інституційні актори, що організують соціальну комунікацію у публічній сфері, акумулюють нечіткі “громадські настрої”, “виструнчують” їх та перетворюють на громадську думку, концентрують та ретранслюють їх у політичну та економічну сфери, причому ретранслюють мовою, зрозумілою за межами приватної та публічної сфер.

У цьому сенсі важливим є поняття “публічної соціології”, популяризатором якого є М.Буравой. Науковець зазначає, що соціологія в сучасному світі може існувати у різних модальностях. Буравой не зачіпає цікавої для пострадянського простору теми соціології як додатку політичного менеджменту, але зазначає, що соціологія може бути або мертво-академічною або ж критично-активістською. Між цими крайнощами є й інші проміжні модальності. Водночас критично-активістська і є тією модальністю, яка передбачає діяльність соціолога як посередника, як *claim-maker*’а, як артикулятора соціальних проблем депривованих чи маргінальних груп.

Вважається, що вперше термін “публічна соціологія” з’явився в 1988 р. в річному посланні Герберта Ханса (Herbert Hans), президента Американської соціологічної асоціації [6]. Водночас стрімка популяризація поняття і відповідного бачення розвитку соціології була спричинена подібним президентським зверненням М.Буравого у 2004 р. під назвою “За публічну соціологію” [1] та низкою наступних праць науковця.

Сучасна соціологія, на думку М.Буравого, включає чотири складових елементи, чи, інакше кажучи, може

існувати в чотирьох модусах: професійна соціологія, критична соціологія, прикладна соціологія та публічна соціологія. Професійна (чи, можемо її назвати, академічна) соціологія фокусує увагу на методології та методах пізнання соціального. Вона є необхідною умовою існування інших відгалужень. Прикладна (інструментальна) соціологія орієнтована на мету, поставлену замовником. Критична (переважно, ліва за ідеологічною генезою) соціологія спрямована на критику соціальної та наукової “ортодоксії”. І, врешті, публічна соціологія. Остання реалізує діалогічні відносини між соціологією (і, ширше, наукою) і суспільством, а також між окремими сферами суспільства, демонструючи “комунікативну дію”. Двома полярними типами публічної соціології є традиційна та органічна. Прихильники традиційної публічної соціології “провокують дебати всередині або між групами громадськості, але самі не беруть у них участі”. Натомість представники органічної публічної соціології тісно співпрацюють зі своїми “аудиторіями”². Останній тип публічної соціології, очевидно, пов’язаний із тим, що А.Турен ще у 1960-х роках називав “соціологічним інтервенціонізмом”.

“Органічна публічна соціологія”, пов’язана із традицією, що її представляють Ю.Габермас, А.Турен та М.Буравой, є одним із можливих шляхів протидії згортанню публічної сфери³. Соціологи, абстрагуючись від конкре-

² Огляд поглядів М.Буравого на публічну соціологію у статті С.Курбатова “Публічна соціологія” та її репрезентація в університетських курсах [2].

³ Сам М.Буравой дещо поетично висловлюється з цього приводу: “Особливий внесок соціології в захист громадянського суспільства, яке витримує навалу держави і ринку, що йдуть у наступ”, адже в останні 25 років “ринку та держава занадто часто об’єднувалися проти людства при проведенні політики, відомої під назвою неолібералізму”. Протидія цьому процесу визначає специфіку соціології, “робить її особливою – не лише наукою, а й моральною та політичною силою... соціологія має бути “дзеркалом та совістю суспільства” [1, с. 9–11], а її головні завдання – “визначати, забезпечувати інформацією та підтримувати публічні дебати стосовно поглиблення класових та расових нерівностей, новітніх гендерних проблем, екологічної деградації, ринкового фундаменталізму, державного та недержавного насильства” [7].

тики можливих предметних виявів посередницької діяльності, можуть виступати посередниками між “сферами кінцевих значень”, висловлюючись феноменологічною мовою. Інституціоналізація органічної публічної соціології (у тому числі у вигляді оновлення навчальних програм студентів-соціологів та, загалом, зміни “філософії соціологічної освіти”) є одним із шляхів до посилення інституційної структури публічної сфери, яка сама по собі є посередником між соцієтальними утвореннями приватної та політичної і економічної сфер.

Таким чином:

по-перше, на соцієтальному рівні аналізу є підстави розглядати посередництво як механізм долання соціальних розламів та меж між “інституційними секторами” соціуму. Концепт публічної сфери дає змогу поглибити таку інтерпретацію. Завдяки посередництву здійснюється взаємозв’язок між публічною сферою та політичною і економічною сферами;

по-друге, публіка є неоднорідною. Є підстави говорити про існування контрпубліки чи, точніше, контрпублік. Більше того, публіку не слід уявляти як статичне утворення. Публіка є плинною, постійно динамічною. Підставою для формування конкретної конфігурації публіки є ставлення до конкретних питань, зокрема, соціальних проблем та оформлення окремих груп публіки у тією чи тією мірою формалізовані групи інтересів;

по-третє, за умов посттоталітарної ситуації загострюються небезпеки інтервенції з боку політичної та економічної сфер у публічну сферу: уже не публіка, а держава та корпорації контролюють центральний структурний елемент публічної сфери – посередників соціальної комунікації та інструменталізують ці механізми;

по-четверте, складовою соціологічного дискурсу з приводу кризи публічної сфери є дискусії навколо поняття і явища публічної соціології. Публічна соціологія є однією із можливих іпостасей соціології. Її характерні риси – орієнтованість на стимулювання та поширення “раціо-

нальної комунікативної дії” (Ю.Габермас), “соціологічну інтервенцію” (А.Турен), тобто посередництво між такими соціетальними утвореннями, як приватна сфера, держава (та політичні еліти) і корпорації. Інституціоналізація публічної соціології посилюватиме інституційну структуру публічної сфери, що матиме загальний функціональний соціальний вплив.

Література

1. Буравой М. За публичную социологию / М.Буравой // Социальная политика в современной России. – 2008. – №1. – С. 8–51.
2. Курбатов С.В. Публічна соціологія та її репрезентація в університетських курсах / С.В.Курбатов // Наукові студії Львівського соціологічного форуму “Традиції та інновації в соціології”. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 213–219.
3. Словник української мови / [ред. М.Тишко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976. – Т.7. – 356 с.
4. Fraser N. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy / N.Freser. – Duke University Press, 1990. – P. 56–80.
5. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society, Polity / J.Habermas. – Cambridge, 1989. – P. 187–205.
6. Hauser G. Vernacular Voices: The Rhetoric of Publics and Public Spheres / G.Hauser. – Columbia : University of South Carolina, 1999. – P. 45–64.
7. Hausknecht vs. Burawoy. Models of Public Sociology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://burawoy.berkeley.edu/PS/>
8. Holmes D. Transformations in the Mediation of Publicness: Communicative Interaction in the Network Society / H. David. – New York, 2002. – 177 p.